

ПЕДАГОГІКА ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ СПАДЩИНИ

У статті проаналізований спецкурс "Педагогіка духовного розвитку майбутнього вчителя засобами образотворчої православної спадщини".

Ключові слова: *духовний розвиток, символізм, моральність, духовність.*

В статтє проанализирован спецкурс "Педагогика духовного развития будущего учителя средствами изобразительного православного наследия".

Ключевые слова: *духовное развитие, символизм, нравственность, духовность.*

In the article the special course is analysed "Pedagogics of spiritual development of future teacher by the tools of fine orthodox heritage".

Key words: *spiritual development, symbolism, morality, spirituality.*

Актуальність дослідження. Духовний розвиток майбутнього вчителя залишається актуальною проблемою сучасної педагогіки, оскільки він визначає характер всіх видів педагогічної діяльності. У цьому зв'язку залучення майбутнього педагога до пізнання та освоєння скарбниці національних художніх цінностей сприятиме як його духовному розвитку, так і формуванню світоглядних позицій, здатності до морально-естетичного самовдосконалення, зростання педагогічної майстерності й педагогічної культури.

Проблема духовного розвитку майбутнього вчителя набула відображення в багатьох дослідженнях (А. Алексєнко, В. Братусь, Б. Вульфів, В. Гриньова, Л. Губерський, І. Зязюн, В. Кан-Калик, Н. Корякіна, Л. Крамущенко, О. Олексюк, О. Пєхота, Е. Помиткін, Г. Сагач, О. Сухомлинська, Н. Тарасевич, А. Ткаченко та ін.), Разом з тим, специфіка духовного розвитку засобами образотворчого православної мистецтва розроблена недостатньою мірою.

Мета статті полягає в аналізі авторського спецкурсу "Педагогіка духовного розвитку майбутнього вчителя засобами образотворчої православної спадщини" і доведенні його значення для професійної підготовки педагогів. **Завдання:** розкрити зміст авторського курсу "Педагогіка духовного розвитку майбутнього вчителя засобами образотворчої православної спадщини".

Проведений аналіз теоретичних основ процесу духовного розвитку майбутнього вчителя та можливостей використання професійно-освітнього потенціалу образотворчої православної спадщини дав змогу розробити концептуальну модель поетапного духовного розвитку майбутнього вчителя [3, С. 43-48]. Процес духовного розвитку майбутнього вчителя засобами образотворчого православної мистецтва складається з трьох етапів – пропедевтичного, аскіологічного, духовно-практичного.

На духовно-праксіологічному етапі формувального експерименту центральне місце належить спецкурсу "Педагогіка духовного розвитку майбутнього вчителя засобами образотворчої православної спадщини", який покликаний узагальнити, систематизувати, закріпити та збагатити результати процесу цілеспрямованого духовного розвитку та самовдосконалення майбутніх фахівців.

Тематичний план спецкурсу складається з лекційних, семінарських та лабораторних занять загальним об'ємом – 60 год. (табл.1). Поділ курсу на теоретичну і практичну частини має умовний характер у контексті поставленої мети, оскільки духовний розвиток відбувається не лише в процесі активної роботи на семінарських і лабораторних заняттях, але й у ході сприймання лекційного курсу, коли майбутні фахівці перебувають у відносно пасивній позиції. На початку проведення занять педагог називав тему, знайомив із структурою, формулював мету, провідні й паралельні завдання, вирізняв ключові слова й переходив до безпосереднього опанування теми заняття.

У процесі читання лекційного курсу (14 год.) студентів ознайомили із духовними основами життя, умінням осмислювати цінність і спрямованість життя, виявляти духовні потреби й запити та бажання до духовного розвитку.

Вони засвоїли ціннісний духовний ряд, навчилися встановлювати ієрархію внутрішніх цінностей як підґрунтя майбутніх педагогічних цінностей. Майбутній учитель опанував вмінням використовувати педагогічний потенціал образотворчої православної спадщини через інтегративні світоглядно-педагогічні характеристики мистецтва.

Таблиця 1- Тематичний план спецкурсу "Педагогіка духовного розвитку майбутнього вчителя засобами образотворчої православної спадщини"

Тема	Кількість год.
<i>Лекційні заняття</i>	
1. Духовні основи життя особистості.	2
2. Педагогічний вимір символізму образотворчої православної спадщини в його поліфункціональному просторі.	4
3. Інтегративні світоглядно-педагогічні характеристики образотворчого православного мистецтва.	4
4. Передумови та складові духовного розвитку майбутнього вчителя засобами образотворчого православного мистецтва.	4
Всього	14
<i>Семінарські заняття</i>	
1. Поняття моральності та духовності: спільні й відмінні риси.	2
2. Аксиологія християнської символіки, пов'язаної з образотворчим мистецтвом.	4
3. Методика "читання" творів образотворчого православного мистецтва.	4
4. Порівняльний аналіз аксиології християнської архітектури: готичної та давньоруської в духовному розвитку особистості.	4
5. Педагогічний потенціал здобутків православного, католицького та світського мистецтв у духовному розвитку: компаративний аналіз.	4
Всього	18

<i>Лабораторні заняття</i>	
Іконопис Ветхого завіту: ікона Андрія Рубльова "Трійця"	4
Іконопис Ветхого Завіту "Вигнання Адама і Єви"	4
Іконопис Нового Завіту: ікона Божої Матері Володимирська	2
Іконопис Нового Завіту: Дванадесяті свята	8
"Розп'яття", "Воскресіння Христове", "Вознесіння"	8
Іконопис Нового Завіту. "Первоверховні апостоли Петро та Павло"	2
Всього	28
Разом	60

Своєрідність змісту спецкурсу полягає в тому, що образотворча православна спадщина виступає засобом як художнього-естетичного, так і духовно-онтологічного розвитку майбутнього вчителя одночасно. Проте, художнього-естетичний розвиток є необхідною, але недостатньою умовою духовного розвитку особистості майбутнього вчителя. Художнього-естетичний розвиток підпорядковується духовно-онтологічному, тому викладач чітко диференціював естетичний і духовний виміри творів мистецьких здобутків. З огляду на вищенаведену специфіку, логічним став поступовий перехід від мистецтвознавчих термінів до специфічних художніх термінів, що безпосередньо сприяють розкриттю духовного змісту мистецтва. Тому на лекціях відбулося ознайомлення з термінами та їх семантичним полем, а на семінарських заняттях вони вивчалися та аналізувалися через конкретні твори мистецтва. Під час проведення лекційних занять, використовувалися такі форми та методи: вхідне опитування, тренінг-знайомство; проблемна лекція, лекція-бесіда, міні-лекція,

демонстрація, анотування; самостійна робота, індивідуально-творчі завдання (повідомлення, реферати). Знайомство з матеріалом розпочалося з бесіди про духовні основи життя (тема №1), в ході якої активізувалася увага студентів на проблемі смислу життя, як на ґрунті світських, так і християнських надбань. Смысл життя – одне з основних понять етики, за допомогою якого особистість співвідносить себе та свої вчинки із загальноприйнятими цінностями та істиною. З проблеми пошуків змісту життя засобами мистецтва для полеміки студентам запропоновано проаналізувати як православні, так і світські підходи. Зокрема, були використані біблійні притчі та іконопис ("Переображення Господнє", "Воскресіння", "Знамення") й здобутки світського образотворчого мистецтва (картини: К.Савицький "Зустріч ікони", І.Рєпін "Хресний хід в Курській губернії", В.Верещагін "Смертельно поранений"). Крім того, аналізувалися твори класичної літератури, де вирішення проблеми носить авторський характер (роман "Обрив" І. Гончарова, казка М. Лєскова "Час волі Божої", оповідання В.Немировича-Данченка "Іскра Божа", оповідання А. Чехова "Художество", роман Ф. Достоевського "Брати Карамазови" та інші за вибором студентів).

У лекції наголошено, що в пошуках сенсу життя людині відкриваються його духовні основи. Скільки б не проходило часу, а дивовижні слова пушкінського "Пророка" – "духовной жаждою томим" – залишаються епіграфом багатьох доль сучасників. Підкреслено, що християнська етика, на відміну від світських підходів, дає вичерпну і однозначну відповідь на головне аксіологічне запитання: "У чому полягає сенс і мета життя людини"? Відповідь на це запитання подає як старозавітна, так і новозавітна етика. Так, у Старому Заповіті йдеться, що на Синайських висотах перед людьми було поставлене завдання: "життя і смерть запропонував я тобі, благословення і прокляття: обери життя, щоб жив ти і нащадки твої". Таке завдання ставить за мету вміння відрізнати істинне життя від неістинного, зрозуміти той сенс життя, який робить життя істинним життям. У новозавітній етиці в Нагорній проповіді читаємо: "Не збирайте собі скарбів на землі, де міль та іржа знищать їх, а злодії підкопають і вкрадуть, збирайте на небі, де ні міль, ні іржа не знищать і де злодії не підкопають і не вкрадуть" (Мв., 5:3). У цій заповіді втілена сокровенна суть двох різних типів мислення двох систем життєвих цінностей, що пов'язані з моральною орієнтацією людини в земному і духовному просторі.

Суттєва увага була відведена лекціям, які складають головне підґрунтя як для теоретичного, так і для практичного збагнення образотворчої православної спадщини (лекції №2 та № 3). У лекції №2 – ставились акценти на тому, що символ у православному мистецтві є возз'єднанням, зустріччю, саме слово "символ" походить від дієслова *simballo* – з'єднувати. У символі емпіричне (видиме) і духовне (невидиме) поєднані не логічно, не аналогічно, не причинно-наслідково, а епіфанічно, тобто одна реальність являє іншу, проте в тій мірі, в якій сам символ причетний духовній реальності. Така зустріч сприяє розвитку символічного мислення, без якого неможливо збагнути духовний вимір здобутків образотворчої православної спадщини та встановити діалогічне спілкування з ними.

Збагнення логосів у Максима Сповідника у книзі "Містагогія", ("Таємнознавство") ґрунтується на осягненні світу невидимого через збагнення світу видимого. "Інтеллігібельний" рівень пізнання на відміну від чуттєвого, свідчить, що "ієрархія логосів буття має в рефлектуючій людській свідомості певне дзеркальне відображення. Сприймаючи їх, людський розум може збагнути їх духовний зміст, тобто саму суть даного явища або предмету [2, с. 104]. На цьому шляху символи мистецтва набувають педагогічного значення, оскільки через них можна збагнути пізнавальну, аксіологічну, естетичну, онтологічну глибину здобутків образотворчої православної спадщини. Теорія символу в патристиці перегукується з сучасними філософськими трактуваннями символу. О. Лосев навів такі трактування символу: 1. Символ є функцією дійсності. 2. Символ є змістом дійсності. 3. Символ є інтерпретацією дійсності. 4. Символ є сигніфікацією дійсності. 5. Символ є переробленням дійсності [1, с. 38-39]. Саме п'ятий, онтологічний зріз символу є найбільш значущим для педагогіки духовного розвитку.

Онтологічна глибина здобутків образотворчої православної спадщини містить високий педагогічний потенціал, оскільки започатковує якісні духовні зміни внутрішнього світу майбутнього вчителя – розвиток символічного мислення. Отже, педагогічний потенціал символу полягає в тому, що спілкування з ним сприяє переходу на новий рівень мислення, поглиблення інтелекту, розширення невербальних способів пізнання.

Лекція №3 є базовою, оскільки в ній подаються мистецькі характеристики, які визначають професійно-освітній потенціал образотворчої православної спадщини. На них ґрунтується аналіз і діалогічне спілкування з творами образотворчої православної спадщини: канонічність, софійність, соборність, світлоносність, які художніми засобами втілюють духовний зміст православного мистецтва. Студентам подавалося детальне пояснення канонічності як підпорядкування національній духовній традиції в процесі духовного розвитку майбутнього вчителя (ікони князів Володимира, Бориса, Гліба, ченців Антонія і Феодосія Печерських та ін.). Софійності як прилучення майбутнього вчителя до онтологічних основ духовної краси, введення його в "софійний" вимір духовних основ життя через здобутки образотворчої православної спадщини (ікони: "Неопалима купина", "Всіх скорботних радість", "Троєручиця", "Благовіщення", та ін.). Соборності як системи впорядкування ієрархії цінностей внутрішнього світу майбутнього вчителя (ікони: "Трійця", "Різдво Христове", "Додавання розуму – ключ до розуміння", "Видіння Іоанна Лествичника"). Світлоносності як поетапного вдосконалення внутрішнього світу засобами образотворчої православної спадщини (ікони "Євангелістів – Марка, Матвія, Іоанна, Луки", ікона "Апостола Іоанна Богослова)

З огляду на те, що студенти майже не володіють вмінням жити у власному внутрішньому просторі, в них переважає досвід життя в зовнішньому просторі, то виникла потреба в читанні лекції за темою: "Передумови і складові духовного розвитку засобами образотворчого православного мистецтва" (лекція № 4). У ній виділено параграфи: 1. Необхідність розвитку внутрішнього нечуттєвого досвіду.

2. Аспекти подолання гедоністичного ставлення до мистецтва. 3. Шляхи

впорядкування мистецькими засобами думок, почуттів і волі особистості. На лекції викладач підкреслив, що православне мистецтво навчає, як навчитися жити у власному внутрішньому просторі, для чого необхідно "просвітити розумні очі серця", набути "дару духовного бачення". Була акцентована увага на важливості внутрішньої роботи і подолання гедоністичного ставлення до мистецтва. Викладач наголосив, що сприйняття багатьох здобутків і світського

мистецтва, таких як "Цар Едіп" Софокла, "Отелло" Шекспіра, сонати Бетховена й Шопена, мармур Мікельанджело ("Давид"), романи Достоєвського ("Біси", "Злочин і покарання") не вичерпується лише естетичною "насолодою". Їх сприйняття вимагає великої внутрішньої роботи душі, яка "зобов'язана трудитися і день, і ніч", щоб піднятися до духовного виміру твору мистецтва.

Загалом лекційні заняття були спрямовані на виявлення студентами готовності до духовного розвитку: усвідомлення духовних основ життя; вміння осмислювати цінність і спрямованість життя; виявлення духовних потреб і запитів; мотивацію до духовного розвитку. Студенти опановували теоретичні основи поліфункціональності мистецького символу, засвоїли педагогічний потенціал інтегральних світоглядно-педагогічних характеристик образотворчого православного мистецтва, з'ясували складові духовного розвитку майбутнього вчителя засобами образотворчої православної спадщини. Виклад лекційного курсу мав проблемно-пошуковий характер, який в міру доцільності поєднувався з бесідою, елементами дискусії, коротким опитуванням, а інколи анкетуванням і тестуванням студентів. Вони підготували доповіді за такою тематикою реферативних досліджень як: 1. Імідж нашого сучасника та християнська концепція особистості. 2. Аксиологічні "сходи" у світському та православному мистецтві. 3. Біблія про призначення людини. 4. Екологія простору душі та простору природи. 5. Серце "як ісконний символ любові" (на прикладі живопису).

6. Світ – дарунок, який людина покликана берегти та примножувати.

Наступною структурною складовою спецкурсу стали семінарські заняття (18 год.). Мета семінарських занять полягала у виявленні рівня засвоєння студентами матеріалу з професійно-освітнього потенціалу образотворчої православної спадщини, основного змісту біблійних оповідей, відображених на іконах, колористично-композиційних характеристик православного іконопису, а також здатності проводити порівняльний аналіз здобутків православного, католицького та світського мистецтва з метою залучення їх до духовного розвитку майбутнього вчителя. Під час проведення семінарських занять були використані такі форми та методи: семінарські, практичні заняття, словесні, наочні, творчі завдання, дослідницькі, інтерактивно-рефлексивні, наочно-споглядальні, тематична дискусія, демонстрація іконопису, дослідна діяльність, комплексне оцінювання, "круглий стіл", самотійна робота, творчо-практичні завдання (есе, анотації, рецензії, відгуки, реферати тощо). Семінари мали дискусійний і полемічний характер. У ході семінарських занять студенти вчилися висловлювати власне розуміння на основі аналізу різноманітних літературних джерел та образотворчих здобутків, описувати особисту і прогнозовану рефлексію на православне мистецтво. У процесі підготовки до семінарських занять студенти оволоділи методами самотійної роботи щодо вивчення біблійних фрагментів, патристичними основами образотворчої православної спадщини та поглибили знання теоретичних основ духовного розвитку.

У тематиці семінарів був виділений матеріал, який підлягав репродуктивному засвоєнню і передбачав активне обговорення, диспут, полеміку, вміння здійснювати компаративний аналіз здобутків мистецтва з метою духовного розвитку. Репродуктивному засвоєнню підлягали такі питання: аксиологічні аспекти Біблійної символіки, пов'язаної з мистецтвом; моральність як правильне ставлення до світу; взаємозв'язок схоластики з готичною архітектурою;

концептуальні розбіжності релігійного та світського живопису, відмінності між католицьким та образотворчим православним мистецтвом, педагогічна аксіологія художньо-композиційних характеристик релігійного та світського живопису.

Акцентувалася увага студентів на темі №1. Моральність визначається як правильне ставлення до оточуючого світу, людей, природи, цінностей усіх рівнів. Аналізувалися приклади етичних напрацювань людства, які можна використовувати в педагогіці та проводився їх компаративний аналіз з православною етикою. Православна етика відрізняється від інших етик тим, що в ній моральний закон любові ставиться вище за юридичний закон справедливості. Юридично правильною формулою є "око за око", а православна формула – прощати своїх кривдників, оскільки закон не може бути вищою творчою силою. Вищою творчою силою в православ'ї є тільки любов. Православна етика вчить, що немає більшої цінності, як віддати життя своє за ближнього свого. За даною темою пропонувалася полеміка з питання вибору між зовнішніми, матеріальними та внутрішніми, духовними цінностями на прикладі Слова (біблійної притчі про багатого юнака) й оповідання Л.Толстого "Де любов, там Бог" та образу (ікони "Георгія Переможця" й світського живопису (В.Сурикова "Бояриня Морозова", П. Федотов "Свіжий кавалер").

Провідним завданням семінарських занять стало засвоєння студентами особливої багаторівневої мови здобутків образотворчої православної спадщини та напрацювання вмінь з методики "читання" творів образотворчого православного мистецтва. При вивченні теми "Педагогічний потенціал здобутків православного, католицького та світського мистецтва в духовному розвитку: компаративний аналіз" головним завданням стало виявлення духовного потенціалу мистецтва в кожній гілці християнства. Паралельно було реалізовано такі педагогічні цілі: збагачення філософського світогляду, розвиток здатності до компаративного аналізу здобутків мистецтва та вміння визначати їх духовний і педагогічний виміри. Студентам подані відмінності між православною іконою (на прикладі ікони "Володимирської Божої Матері"), католицькою іконою ("Сікстинська Мадонна Рафаеля) та картиною на релігійну тему (Рембрандт "Зняття з хреста"). Наголошено, що ікона відрізняється від картини не стільки "змістом", скільки духовним наповненням і життєвим призначенням. Ікона – це не місце зустрічі двох суб'єктів: глядача і автора, вона є путь, "лествиця" духовного зростання, допомога на шляху духовного розвитку особистості. Іконописний образ, на протигагу живописному, не відносний, а абсолютний, не тимчасовий, а вічний, він незмінний і не еволюціонує. Наведена специфіка є суттєвою з педагогічної точки зору, оскільки вона є значущою для духовного розвитку майбутнього вчителя. Проте, відмінності між іконою і картиною не означають відмови від світського живопису, який є естетичним підґрунтям на шляху духовного розвитку майбутнього вчителя. Студентам були запропоновані теми для дискусій: 1.Творіння і творчість. Прокоментуйте вислів: "Мета творчості – самовіддача". 2. Сучасний "плюралізм мистецьких цінностей": за і проти. 3. Порівняльний аналіз системи цінностей Нового і Старого Заповіту. 4. Ікона в літературному просторі. 5. Ангели і демони в образотворчому православному мистецтві. 6. "Вимір глибини" у творах мистецтва. 7. Образ покаяння в православному і світському мистецтві: ікона "Нечаяна радість" та картина Рембрандта "Повернення блудного сина" (компаративний аналіз).

Професійна спрямованість фахової підготовки відповідно до представленої моделі поетапного духовного розвитку майбутнього вчителя визначається змістом лабораторних занять, які стали наступною структурною складовою спецкурсу (28 год.). Для їх проведення була відведена найбільша кількість годин, групи поділялися на підгрупи. На цих заняттях була забезпечена реалізація особистісного підходу, чим підсилювався вплив спецкурсу на духовний розвиток майбутнього вчителя. Під час лабораторних занять студенти аналізували закономірності православного мистецтва, його мову, семантику і символіку, вчилися грамотно "читати" архітектуру храму, фрески, іконопис, будувати діалогічне спілкування з мистецтвом. Тематика лабораторних занять була розроблена за історичним принципом структурної побудови. Умовно всі лабораторні заняття поділено на дві групи. Перша група відводилася вивченню ікон за тематикою Старого Заповіту; друга – ікон Нового Заповіту. Перед студентами ставилися завдання – визначити ті мистецькі здобутки образотворчої православної спадщини, спілкування з якими найбільшою мірою сприяє їх духовному розвитку. Спостереження за діяльністю студентів у ході лабораторних занять засвідчило їх усвідомлення власної духовної недосконалості в процесі спілкування з мистецькими здобутками. На лабораторних заняттях відбувалося моделювання реального педагогічного процесу. Студенти набували позитивного досвіду використання здобутків образотворчої православної спадщини для духовного розвитку та його корекції, саморозвитку та самовиховання.

Поєднання фронтальних, групових та індивідуальних форм роботи здійснювалося в процесі поступового осягнення студентами духовно-педагогічного потенціалу мистецьких творів, набуття ними досвіду діалогічного спілкування з іконописом і та архітектурою. Довірлива атмосфера занять сприяла розкриттю внутрішнього світу студентів і водночас виступала критерієм правильності обраного педагогічного підходу. Студенти опанували вміння діалогічного спілкування з православним іконописом за визначеним алгоритмом здатність переносити набутий досвід духовного розвитку в професійну діяльність. Заняття проводилися в формі ділових ігор, у ході яких студенти виконували ролі вчителя, учнів різних вікових груп, експертів. Практикувалося мікророзкладання, моделювання різноманітних педагогічних ситуацій. Обговорення отриманих практичних результатів здійснювалося в індивідуальних бесідах із викладачем, де коректувалися типові педагогічні помилки студентів.

Висновки. Аналізуючи авторський спецкурс ми дійшли висновку, що він є важливим і необхідним для духовного росту майбутнього педагога і його професійного становлення. Цьому сприяють розглянуті нами теоретичні питання з проблем духовного розвитку майбутнього вчителя засобами образотворчого православного мистецтва, в процесі висвітлення яких домінували духовно-моральні спрямування над навчальними; актуалізувався почуттєво-емоційний світ студентів; створювалися можливості гносеологічного занурення у власне "я", його корекція відповідно до духовних цінностей і спрямувань; здійснювалося онтологічне "введення" в духовний простір здобутків образотворчого православного мистецтва, напрацьовувалися вміння діалогічного художнього спілкування з творами мистецтва та здатність перенесення набутого досвіду в професійну діяльність.

Література.

1. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. – М.: Искусство, 1976. – 367 с.
2. Максим Исповедник. Тайноводство / Исповедник Максим. – М.: Правило веры, 1913. – 148 с.
3. Рашковська В.І. Концептуальна модель поетапного духовного розвитку майбутнього вчителя засобами образотворчого православного мистецтва / В.І. Рашковська // Імідж сучасного педагога. – 2011. – №8-9. – С.43-48.